

PRACA ORYGINALNA

Rośliny lecznicze w osiemnastowiecznym polskim poradniku medycznym *Compendium medicum auctum*. Część 2

Medicinal plants in an 18th-century Polish medical guide
Compendium medicum auctum. Part 2

Jacek Drobnik, Barbara Bacler

STRESZCZENIE

Praca poświęcona jest identyfikacji gatunków roślin leczniczych wymienionych w polskim poradniku medycznym pt. *Compendium medicum auctum*. Podajemy drugą część haseł, na litery L–Z. Opis dzieła i metodyka znajduje się w części 1 [1].

Katedra i Zakład Botaniki
Farmaceutycznej i Zielarstwa
Śląskiego Uniwersytetu Medycznego
w Katowicach

MATERIAŁ I METODY

Krytycznie opracowano wykaz roślin i grzybów leczniczych na podstawie egzemplarza *Compendium medicum auctum* wydanego w Częstochowie w 1752 r. (wydanie 7.). Autorstwo dzieła jest wciąż wątpliwe (brat Apolinary Wieczorkowicz lub lekarz Maciej Daniłkowicz). Gatunki roślin i grzybów (w tym porostów) leczniczych są zestawione w jednym z początkowych rozdziałów (strony 19 do 29). Rozpoznano je na podstawie ich XVIII-wiecznych przedlinneuszowskich nazw łacińskich i polskich posługując się opracowaniami z zakresu XVIII- i XIX-wiecznej farmakognozji oraz słownikami nazw roślin z podobnego okresu.

WYNIKI I WNIOSKI

Lista roślin i grzybów leczniczych w *Compendium* liczy 288 pozycji wraz z 8 odsyłaczami oraz hasłami dotyczącymi powtarzających się gatunków. Nie wszystkie nazwy pozwalają w sposób pewny zidentyfikować gatunek rośliny. Dzieło zawiera zarówno krajowe rośliny dziko rosnące (stanowią większość w spisie), gatunki uprawne lub hodowane w ogrodach (w tym ozdobne), a także rośliny obce, importowane. *Compendium medicum* wymienia stosunkowo dużo roślin egzotycznych. Większość roślin egzotycznych to gatunki południowoeuropejskie, śródziemnomorskie; kilka pochodzi z zachodniej Europy. Znaczna liczba błędów i niejasności w spisie roślin świadczy, że zestawienie wykonał autor (kompilator) nieposiadający wymaganej wiedzy botanicznej.

ADRES

DO KORESPONDENCJI:
Barbara Bacler, Jacek Drobnik
Katedra i Zakład Botaniki
Farmaceutycznej i Zielarstwa
SUM w Katowicach
41-200 Sosnowiec,
ul. Ostrogórska 30
tel./fax.: 032 364 13 60
e-mail: bbacler@sum.edu.pl
drobnik@onet.pl

Ann. Acad. Med. Siles. 2009, 63, 1, 51-65
Copyright © Śląski Uniwersytet Medyczny
w Katowicach
ISSN 0208-5607

SŁOWA KLUCZOWE

rośliny lecznicze, grzyby lecznicze, historia leku naturalnego, XVIII wiek, Polska.

ABSTRACT

The study is devoted to the identification of medicinal plants and fungi species which are enlisted in an 18th-century Polish medical help-book entitled *Compendium medicum auctum*. This 2nd part of the study contains remaining entries from L to Z, the first part with the description of the work, materials and methods has already been released in the part 1 [1].

MATERIALS AND METHODS.

The subject of the critical study is the list of medicinal plants and fungi names from the 7th edition issued 1752 in Częstochowa. The authorship of the work is still uncertain (frater Apollinary Wierzchowicz or a physician Maciej Daniłkiewicz). Species of medicinal plants and fungi (with lichens) are listed in one of the initial captions (pages 19 to 29). The plants were identified on the grounds of their 18th-century Polish and pre-Linnaean Latin names. We used 18th- and 19th-century monographs and dictionaries on *mareria medica* and vernacular names of plants.

RESULTS AND CONCLUSIONS

The list of medicinal plants and fungi in the *Compendium* contains 288 entries together with 8 cross-references and those entries which concern the same repeated species. Some names can hardly be appended to an individual plant species. The studied work enumerates both local (native) i.e. wild growing plants (they prevail in the list), species cultivated in fields and in gardens (including ornamentals), as well as some exotic, imported plants. *Compendium medicum* enlists relatively a great deal of exotic species; most of them are south-European, Mediterranean ones, a few species originate from the West Europe. The number of errors and obscurities in the list is really large. These mistakes reveal that the author (or compiler) had no sufficient botanical education and knowledge.

KEY WORDS

medicinal plants, medicinal fungi, history of herbal medicine, 18th century, Poland.

KRYTYCZNA LISTA ROŚLIN I
GRZYBÓW LECZNICZYCH W
COMPENDIUM MEDICUM AUCTUM
(1752).
CZĘŚĆ 2: L-Z.

L

148. *Labrum veneris*, Ofet wielki z fczotkami. — Roślina macierzysta: szczeń pospolita *Dipsacus sylvestris* L. (gatunek dziko rosnący). Nazwa *szczotka*, *szczotki* dla szczeni występuje już w *Ziel-*

niku Syreniusa [18]. Szczotkowate jajowate kwiatostany szczeni były używane przez foluszników do filcowania tkanin.

149. *Lactuca*, Szałata. — Roślina macierzysta: sałata siewna *Lactuca sativa* L. (roślina uprawna).

150. *Lapatum acutum* [*lapathum acutum*]. Kobylki fczaw. — Roślina macierzysta: głównie szczaw tępolistny *Rumex obtusifolius* L., może także szczaw kędzierzawy *R. crispus* L. (gatunki dziko rosnące). Porównaj hasło → 4. *Acetofa*.

151. *Lappa major* vide *Bardana*. (patrz hasło → 37. *Bardana major*).
152. *Laureola*, Wilcze łyko. — Roślina macierzysta: wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum* L. (gatunek dziko rosnący). Prowadzi tu odsyłacz → 179. *Metercum*.
153. *Lauri folia*, Bobkowe liście. — Roślina macierzysta: wawrzyn szlachetny *Laurus nobilis* L. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
154. *Lavandula*, Lewándá. — Roślina macierzysta: lawenda wąskolistna *Lavandula angustifolia* Mill. (roślina ogrodowa, gatunek śródziemnomorski). Porównaj hasło → 261. *Spica lavandula*.
155. *Lenc* [lens], Rząfá. — Roślina macierzysta: rzęsa drobna *Lemna minor* L. (gatunek dziko rosnący). Niewykluczone, że wraz z tym pospolitym gatunkiem zbiera się także inne, rzadsze, ale zwykle rosnące wraz z nim gatunki z rodziny rzęsowatych (*Lemnaceae*).
156. *Levisticum*, Lubczyk. — Roślina macierzysta: lubczyk ogrodowy *Levisticum officinale* W. D. J. Koch (roślina ogrodowa).
157. *Ligustrum*, Liguŝtr. — Roślina macierzysta: ligustr pospolite *Ligustrum vulgare* L. (gatunek dziko rosnący, zapewne też hodowany jako ozdobny).
158. *Lilium Convallium*, Konwália. — Roślina macierzysta: konwalia majowa *Convallaria majalis* L. (gatunek dziko rosnący, także hodowany w ogrodach).
159. *Lilium*, Lilia. — Roślina macierzysta: Lilia biała *Lilium candidum* L. (roślina ogrodowa).
160. *Linaria*, Lenek. — Roślina macierzysta: *Linaria vulgaris* Mill. (gatunek dziko rosnący).
161. *Linua avis* [lingua avis], Naśienie Ieśionowe. — Roślina macierzysta: jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* L. (gatunek dziko rosnący). Surowcem są owoce typu skrzydlaków (mylnie „nasiona”). Porównaj hasło → 115. *Fraxini folia*.
162. *Lupusculi*, Wierzchołki chmielowe. — Roślina macierzysta: chmiel zwyczajny *Humulus lupulus* L. (gatunek dziko rosnący, także uprawiany). Wierzchołki chmielowe to prawdopodobnie nazwa szczytów pędów pokrytych „szyszkami” chmielowymi (owocostanami).
163. *Majoronna*, Máieran. — Roślina macierzysta: majeranek *Origanum majorana* L. (roślina ogrodowa). Prowadzi tu odsyłacz → 239. *Samfuccus*.
164. *Malva arborea*, Słaz różowy. — Roślina macierzysta: malwa różowa *Alcea rosea* L. (roślina ogrodowa).
165. *Malva*, Słaz zwyczajny. — Roślina macierzysta: słaz dziki *Malva sylvestris* L. (gatunek dziko rosnący).
166. *Mandoagora* [mandragora], Pokrzyk. — Roślina macierzysta: pokrzyk wilcza jagoda *Atropa belladonna* L. (gatunek dziko rosnący, uprawiany w ogrodach).
167. *Marum Siriacum*, Máieran Syryifki. — Roślina macierzysta: ożanka kocia *Teucrium marum* L. lub lebiodka z gatunku *Origanum syriacum* L. Jednak zdaniem późniejszych autorów „dawniej mylnie sądzono, że rośliną macierzystą jest *O. syriacum* L.” [2] (surowce importowane, rośliny śródziemnomorskie). Porównaj hasło 168. niżej.
168. *Marum*, Máieran Kreteńfki. — Roślina macierzysta: ożanka z gatunku *Teucrium marum* L. (roślina śródziemnomorska, być może uprawiana). Porównaj hasło 168. wyżej.
169. *Matricaria*, Máruná. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie wrotycz maruna *Tanacetum parthenium* (L.) Sch. Bip. [= *Matricaria parthenium* L.] (roślina ogrodowa). Kluk [3] nazywa ten gatunek maruna prawdziwą. Maruną nazywano dawniej wiele innych, nawet niepodobnych roślin [4, 5].
170. *Matrufium album* [marrubium album], Szántá biała. — Roślina macierzysta: szanta zwyczajna *Marrubium vulgare* L. (gatunek dziko rosnący, zapewne też hodowany w ogrodach). Prowadzi tu odsyłacz → 224. *Prassium*.
171. *Melissa citrata*, *Melissophium* [melissophyllum], Meliffá cytrynowego zápáchu. — Roślina macierzysta: melisa lekarska *Melissa officinalis* L. (roślina ogrodowa).
172. *Melissa silvestris*, Kádzidło źiele [kadzidłowe źiele]. — Roślina macierzysta: miodownik melisowaty *Melittis melissophyllum* L. (gatunek dziko rosnący) [6].
173. *Mellelotus* [melilotus], Noŝtrzeg [nostrzyk]. — Roślina macierzysta: na podstawie nazwy polskiej nostrzyk biały

- Melilotus albus* Medik. (gatunek dziko rosnący). Niewykluczone, że zbierano jednak także (lub zamiast niego) pokrewny nostryk żółty *M. officinalis* (L.) Lam., roślinę o silniej pachnących nektarodajnych kwiatach, ale o ziele po wysuszeniu słabiej pachnącym kumaryną.
174. **Menta** [mentha], **Miętá**. — Roślina macierzysta: mięta pieprzowa *Mentha xiphioides* L. (roślina ogrodowa).
175. **Menta crispa**, **Miętá kędzierzáwa**. — Roślina macierzysta: mięta kędzierzawa *Mentha crispa* L. (roślina ogrodowa), może także podobna mięta kłosowa *M. spicata* L. (gatunek dziko rosnący, być może hodowany w ogrodach).
176. **Menta Saracenicá, seu Graca** [mentha Sarracenicá seu Graeca], **Márzymiętá albo Piwonía**. — Roślina macierzysta: wrotycz szerokolistny (= bełżyna balsamiczna) *Tanacetum balsamita* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasła: → 200 *Paonia*, 237. *Salvia Romana*.
177. **Menta strum** [menthastrum], **Kobyła miętá**. — Roślina macierzysta: mięta długolistna *Mentha longifolia* L. (gatunek dziko rosnący).
178. **Mercuriales, Sczer**. — Roślina macierzysta: szczyr roczny *Mercurialis annua* L. lub szczyr trwały *M. perennis* L. (gatunki dziko rosnące). Rośliny trudne do rozróżnienia. Źródła późniejsze z przełomu XVIII i XIX w. nakazywały zbierać tylko szczyr roczny *M. annua*, a nie szczyr trwały, uznawany za trujący [2, 7, 8]. Trujące są jednak oba gatunki.
179. **Metercum** [mezereum] vide *Laureola*. Patrz hasło → 152. *Laureola*.
180. **Meu, Oleśnik**. — Roślina macierzysta: wszewłoga górską *Meum athamanticum* Jacq. (roślina dziko rosnąca). Dawniej *meum* (gen. sing. *mei*) nazywano inne rośliny z rodziny selerowatych: marchew zwyczajną *Daucus carota* L. (ta jednak jest w wykazie pod nazwą 90. *Daucus*) i *Athamanta matthioli* Wulf. [9]. Natomiast w renesansowej łacinie *meu* i hiszp. *meo* oznaczało inne dziko rosnące rośliny, np. gorysz błotny *Peucedanum palustre* (L.) Moench [10].
181. **Millefolium, Krwáwnik**. — Roślina macierzysta: krwawnik pospolity *Achillea millefolium* L. s. str. (gatunek dziko rosnący).
182. **Molum folis** [miliun solis], **Wroble profo** [wróble proso]. — Roślina macierzysta: nawrot lekarski *Lithospermum officinale* L. (roślina ogrodowa) lub nawrot polny *L. arvense* L. (gatunek dziko rosnący).
183. **Mora Celfi, Ieżyny**. — owoce jeżyny *Rubus* L., różnych gatunków objętych dawną nazwą jeżyna krzewiasta *Rubus fruticosus* L. (gatunki dziko rosnące).
184. **Mora rubi, Maliny**. — owoce maliny właściwej *Rubus idaeus* L. (gatunek dziko rosnący).
185. **Morbus diaboli** [morsus diaboli], **Czartowe źiebro**. — Roślina macierzysta: czarcikęs łakowy *Succisa pratensis* Moench (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 133. *Herba S. Peri*.
186. **Mufus** [muscus,] **ufnea, Mech różny** [mch różny]. — Roślina macierzysta niemożliwa do ustalenia. Surowcem były różnorodne gatunki mchów i porostów zasiedlające korę starych drzew [11] (gatunki dziko rosnące). Porównaj hasła: → 227 *Pulmonaria, arborea muscosa*, → 280. *Vfmea*.
187. **Napellus, Omieg**. — Roślina macierzysta: tojad mocny *Aconitum napellus* L. (gatunek dziko rosnący, także hodowany jako ozdobny).
188. **Nafturtium aquaticum, Rzeżucha wodna**. — Roślina macierzysta: rukiew wodna *Rorippa nasturtium-aquaticum* (L.) Hayek [= *Nasturtium officinale* R. Br.] (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 82. *Cochlearia*.
189. **Nafturtium hortense, Rzeżucha ogrodna**. — Roślina macierzysta: pieprzycza siewna *Lepidium sativum* L. (roślina ogrodowa).
190. **Nepeta, Kotcza miętá** [kocia miętá]. — Roślina macierzysta: kocimiętka właściwa *Nepeta cataria* L. (roślina ogrodowa).
191. **Nicotiana, Tutoń** [tytoń]. — Roślina macierzysta: tytoń szlachetny *Nicotiana tabacum* L. (roślina uprawna lub ogrodowa).
192. **Nigella, Czárnułzka**. — Roślina macierzysta: czarnuszka siewna *Nigella sativa* L. (roślina ogrodowa).
193. **Nimphaea alba, Grzybienie biało kwitnące**. — Roślina macierzysta: grzybienie białe *Nymphaea alba* L. (gatunek dziko rosnący).

- rosnący, także hodowany w stawach jako ozdobny).
194. *Nimphaea lutea* [nymphaea lutea], *Nenofar* [nenuphar], **Grzybienie żółto kwitnące na ftawách.** — Roślina macierzysta: grązel żółty *Nuphar luteum* (L.) Sibth. et Sm. (gatunek dziko rosnący i hodowany jak poprzedni).
195. *Nummularia*, **Pieniężnik.** — Roślina macierzysta: tojeść rozesłana *Lysimachia nummularia* L. (gatunek dziko rosnący).
- O
196. *Ononis*, **Liśi ogon.** — Roślina macierzysta: wilżyna polna *Ononis arvensis* L. (gatunek dziko rosnący).
197. *Orchis* [myrrhis], **Popie iayká.** — Roślina macierzysta: świerząbek bulwiasty *Chaerophyllum bulbosum* L. (gatunek dziko rosnący) [6]. Nie mylić z nazwą *lisie jayka* określającą dawniej liczne rośliny z rodziny storczykowatych [12]. Porównaj hasło → 245. *Satyrion*.
198. *Origanum Cretense*, **Lebiodká kreteńfká.** — Roślina macierzysta: *Origanum vulgare* L. subsp. *hirtum* (Link) Ietsw. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
199. *Origanum vulgare*, **Lebiodká.** — Roślina macierzysta: lebiodka pospolita *Origanum vulgare* L. (roślina dziko rosnąca i ogrodowa, przyprawa).
- P
200. *Paeonia*, **Piwonia.** — Roślina macierzysta: piwonia lekarska *Paeonia officinalis* L. (roślina ogrodowa). Być może stosowano i inne ogrodowe piwonie. Porównaj hasło → 176. *Menta Saracenicá.*
201. *Palma Christí*, **Rączki.** — Roślina macierzysta: rącznik pospolity *Ricinus communis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło → 64. *Cataputinum majus.*
202. *Papaver erraticum*, **Mączek polny.** — Roślina macierzysta: mak polny *Papaver rhoeas* L. (gatunek dziko rosnący).
203. *Papaver*, **Mák.** — Roślina macierzysta: mak lekarski *Papaver somniferum* L. (roślina ogrodowa).
204. *Paretrum* [pyrethrum], **Zębowe ziele.** — Roślina macierzysta: bertram (pierściennik) z gatunku *Anacyclus pyrethrum* (L.) Link (roślina importowana, gatunek śródziemnomorski, niewykluczone jednak, że był dawniej w Polsce uprawiany; obecnie uprawy udają się już w Czechach i wschodnich Niemczech [13]).
205. *Parietaria* [,] *Helxine*, **Pomurne ziele.** — Roślina macierzysta: parietaria lekarska *Parietaria officinalis* L. (gatunek dziko rosnący).
206. *Paris*, *Uvaverfa* [uva vesca], *Lupina*, **Iedná iágodá.** — Roślina macierzysta: czworolist pospolity *Paris quadrifolia* L. (gatunek dziko rosnący).
207. *Pastinaca Sylvestris*, **Páfternak polny.** — Roślina macierzysta: pasternak zwyczajny *Pastinaca sativa* L. s. str., ale tylko okazy dziko rosnące. Ten sam gatunek hodowany w ogrodach uważano za odrębną roślinę leczniczą o nazwie *pastinaca sativa* [2].
208. *Pentaphilum* [pentaphyllum], *Quina folium* [quinquefolium], **Pięćciornik.** — Roślina macierzysta: *Potentilla reptans* L. (gatunek dziko rosnący).
209. *Perfoliata*, **Pępownik, Obieży świat.** — Roślina macierzysta: przewiercień okrągłolistny *Bupleurum rotundifolium* L. (gatunek dziko rosnący).
210. *Perficaria* [,] *Pulicaria*, **Rdefť.** — Roślina macierzysta: rdest plamisty *Polygonum persicaria* L. (gatunek dziko rosnący).
211. *Perfici folia*, **Brzofkwiniowe liście.** — Roślina macierzysta: brzoskwinia *Prunus persica* (L.) Batsch. (gatunek uprawiany).
212. *Petasites* [chamaepitys], **Powietrzne ziele.** — Roślina macierzysta: dąbrówka żółtokwiatowa *Ajuga chamaepitys* (L.) Schreb. (albo być może ożanka z gatunku *Teucrium chamaepitys* L.?) (rośliny ogrodowe). Powietrznym zieleciem nazywano te gatunki na podstawie przypisywanej zdolności zwalczania zarazy (zwanej dawniej *powietrzem*). Nie nazywano tak po polsku roślin z rodzaju lepiężnik *Petasites* L. [6]. Porównaj hasło → 73. *Chamaepithis.*
213. *Petrofelinum* [petroselinum], **Pietrufzká.** — Roślina macierzysta: pietruszka zwyczajna *Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill (roślina ogrodowa).
214. *Pilosella*, **Niedośpiaćek.** — Roślina macierzysta: jastrzębiec kosmaczek *Hieracium pilosella* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 32. *Auricula muris.*
215. *Pimpinella*, *Germanica* [pimpinella Germanica], **Biedrzeniec mnieyfzy.** — Roślina macierzysta: biedrzeniec mniejszy

- Pimpinella saxifraga* L. (gatunek dziko rosnący).
216. *Pimpinella, Italica, Sanguiorba* [pimpinella Italica, sanguisorba], **Sowia Itrząta**. — Roślina macierzysta: *Sanguisorba officinalis* L. (gatunek dziko rosnący).
217. *Plantago minor*, **Ięzyczki**. — Roślina macierzysta: *Plantago lanceolata* L. (gatunek dziko rosnący).
218. *Platago major* [plantago major] **vide Arnoglofum** [arnoglossum]. Patrz hasło → 26. *Arnoglossa*.
219. *Polygonum, Centinodia, Sporyfz*. — Roślina macierzysta: rdest ptasi *Polygonum aviculare* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło 69. *Centinodia*.
220. *Polipodium, Páproć dębowa*. — Roślina macierzysta: paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare* L. (gatunek dziko rosnący). Jej rzadko spotykana staropolska nazwa brzmiała *paprotka filix quercina*, czyli ‘paproć dębowa’ [4], w dawnej farmacji *polypodium quercinum*, nazwa angielska *polypody of the oak* [14, 15]. Mimo powtarzania tej nazwy w źródłach, paprotka zwyczajna na dębach nie rośnie. Dziwił się tej nieuprawnionej nazwie już *Catalogus...* [16].
221. *Polium Creticum, Poley kreteński*. — Roślina macierzysta: ożanka z gatunku *Teucrium creticum* L. (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska).
222. *Portulaca, Kurza nogá*. — Roślina macierzysta: portulaka pospolita *Portulaca oleracea* L. (gatunek dziko rosnący).
223. *Potentilla, Anserina, Gęsie źiele*. — Roślina macierzysta: pięciornik gęsi *Potentilla anserina* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj jednak hasło → 23. *Argentina*.
224. *Prassium* [prasium], **vide Marrubium**. Patrz hasło → 170. *Matrusium album*.
225. *Prunella, Głowienki*. — Roślina macierzysta: głowienka pospolita *Prunella vulgaris* L. (gatunek dziko rosnący).
226. *Pulegium, Poley*. — Roślina macierzysta: mięta polej *Mentha pulegium* L. (roślina ogrodowa).
227. *Pulmonaria, arborea muscosa* [pulmonaria arborea muscosa], **Płucnik**. — Roślina macierzysta: płucnica islandzka *Cetraria islandica* (L.) Ach. (gatunek dziko rosnący). Jest to porost naziemny, jednak mogły być zbierane inne gatunki porostów nadrzewnych, ze względu na mylący epitet *arborea* (por. [11]). Porównaj hasła: → 186. *Mufus* i → 280. *Vfmea*.
228. *Pulnovaria, maculofa* [pulmonaria maculosa], **Miodunká**. — Roślina macierzysta: miodunka plamista *Pulmonaria officinalis* L. s. str. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło 227. powyżej.
229. *Pyrola, Grufzyczká*. — Roślina macierzysta: gruszyczka mniejsza *Pyrola minor* L. i podobna, zapewne nieodróżniana od niej gruszyczka okrągłolistna *P. rotundifolia* L. Być może i inne gatunki z tego rodzaju, np. gruszyczka zielonawa *P. chlorantha* Sw. Praktycznie nierozróżnialne w stanie płonnym (wszystkie gatunki dziko rosnące).

R

230. *Rosmarinus, Rozmáryn*. — Roślina macierzysta: rozmaryn lekarski *Rosmarinus officinalis* L. (roślina ogrodowa i doniczkowa). Porównaj hasło → 19. *Anthos*.
231. *Roffolis* [ros solis], **Rorella, Rościzká**. — Roślina macierzysta: rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia* L. i inne nieodróżniane podobne, radsze gatunki rosiczek (gatunki dziko rosnące).
232. *Rutta* [ruta], **Rutá**. — Roślina macierzysta: ruta zwyczajna *Ruta graveolens* L. (roślina ogrodowa).
233. *Rutta muraria, Skálna rutá*. — Roślina macierzysta: zanokcica murowa *Asplenium ruta-muraria* L. (gatunek dziko rosnący).

S

234. *Sabina, Sávina*. — Roślina macierzysta: jałowiec sabiński *Juniperus sabina* L. (gatunek dziko rosnący, być może hodowany jako ozdobny).
235. *Salvia bertensis* [hortensis], **Szałwia**. — Roślina macierzysta: szalwia lekarska *Salvia officinalis* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasła 236–238 niżej.
236. *Salvia minor, Cruciuta* [cruciata], **Szałwia mniejfa**. — Roślina macierzysta; szalwia lekarska *Salvia officinalis* L., forma ogrodowa o liściach mniejszych (w porównaniu z drugą, szerokolistną formą nazywaną dawniej *salvia major*) [17] (patrz hasło 235. powyżej). *Zielnik Dodonaeus* używa natomiast nazwy *Cruciata* dla zupełnie innej rośliny, przy-

- tulinki krzyżowej *Cruciata laevipes* Opiz. Nazwy *cruciata* ani *salvia minor* nie padają natomiast w polskim *Zielniku* Syreniusza [18] z 1613 r.
237. **Salvia Romana, Szálwia Rzymfka.** — Roślina macierzysta: prawdopodobnie wrotycz szerokolistny (= bełżyna balsamiczna) *Tanacetum balsamita* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło → 176. **Menta Saracenic.**
238. **Salvia Silvestris** [sylvestris], **Szálwia polna.** — Roślina macierzysta: szálwia łąkowa *Salvia pratensis* L. (gatunek dziko rosnący).
239. **Samfuccus vide Maleranna** [sampsuchus vide majroana]. Patrz hasło → 163. **Majoronna.**
240. **Sanicula, Zankiel.** — Roślina macierzysta: zankiel zwyczajny *Sanicula europaea* L. (gatunek dziko rosnący).
241. **Santonicum, Cytwarowe naśienie.** — Surowiec leczniczy pochodzący z kilku nieodróżnianych przez zielarzy gatunków bylic, co najmniej z dwóch: *Artemisia contra* L. lub *Artemisia judaica* L. [6]. Być może stosowano pod tą nazwą dalsze podobne i podobnie działające gatunki: bylicę nadmorską *A. maritima* L. i bylicę cytwarową *A. cina* Berg, [19, 20], a może dalsze niemożliwe dziś do ustalenia gatunki z tego bogatego rodzaju. Surowcem są drobne koszyczki kwiatowe (kwitnące lub przekwitłe), przypominające nasiona (surowiec importowany, wszystkie rośliny śródziemnomorskie).
242. **Saponaria, Mydlnik.** — Roślina macierzysta: mydlnica lekarska *Saponaria officinalis* L. (gatunek dziko rosnący, być może też hodowany w ogrodach).
243. **Sarpentaria** [serpentaria], **Wężownik.** — Roślina macierzysta: rdest wężownik *Polygonum bistorta* L. (gatunek dziko rosnący). Porównaj hasło → 41. **Beforta.**
244. **Saturegia** [satureja], **Cząber.** — Roślina macierzysta: cząber ogrodowy *Satureja hortensis* L. (roślina ogrodowa).
245. **Satyrion, Liście iayká.** — Roślina macierzysta: storczyk kukawka *Orchis militaris* L. oraz storczyk samiczy *Anacamptis morio* R. M. Bateman et al. [= *Orchis morio* L.]. Prawdopodobnie używano i innych gatunków o podobnie zbudowanej bulwie. Wg Kluka [3] najbardziej jednak ceniono bulwy storczyków egzotycznych, przywożonych z obszaru śródziemnomorskiego i Bliskiego Wschodu (por. [12]).
246. **Scabiofa, Polna Dryakiew.** — Roślina macierzysta: świerzbnica polna *Knautia arvensis* (L.) Coult. (gatunek dziko rosnący).
247. **Scariola, Dżiki mlecz.** — Roślina macierzysta: sałata kompasowa *Lactuca serriola* L. (gatunek dziko rosnący).
248. **Scordium, Czofnkowe źiele.** — Roślina macierzysta: ożanka czosnkowa *Teucrium scordium* L. (roślina ogrodowa).
249. **Scrophalaria** [scrophularia], **Trędownik.** — Roślina macierzysta: trędownik bulwiasty *Scrophularia nodosa* L. (gatunek dziko rosnący).
250. **Sedum arborum, Rofchodnik ná drzewách rosnący.** — Roślina macierzysta to prawdopodobnie eonium *Aeonium arboreum* (L.) Webb et Berth., gatunek o dawnej nazwie polskiej *zawszesz* [6] (roślina śródziemnomorska).
251. **Sedum majus, Rofchodnik więkfzy.** — Roślina macierzysta: rojnik murowy *Sempervivum tectorum* L. Uwaga: rozchodnik wielki *Hylotelephium maximum* (L.) Holub [= *Sedum maximum* (L.) Hoffm.] nosił dawniej nazwę łac. *sedum magnum* [6], ale niewykluczone, że może tu chodzić o ten właśnie pospolity, dziko rosnący gatunek. Porównaj hasło 36. **Barbara jovis.**
252. **Sedum minus, Rofchodnik mnieyfzy.** — Roślina macierzysta: rozchodnik ostry *Sedum acre* L. (gatunek dziko rosnący).
253. **Sena folia** [sennae folia], **Senes.** — Liście senesu: senes aleksandryjski *Senna alexandrina* Mill. (= *Cassia lanceolata* Forrsk.) oraz senes włoski *S. italica* Mill. (= *C. obovata* Collad.) stosowane równorzędnie i zwykle bez rozróżniania (surowiec importowany, rośliny śródziemnomorskie i indyjskie). Uwaga: namiastką tego cenionego importowanego surowca były liście moszenek południowych *Colutea arborescens* L., czyli kolutei — nosił on także pol. nazwę *senes* (oraz w XIX-w. recepturze *senna germanica*) [2, 16], jednak mimo europejskiego pochodzenia, był to surowiec bardzo rzadki w recepturze. Senes włoski i aleksandryjski to nazwy sortów liści senesowych, wykorzystane w miarę poznawania takso-

- nomii roślin macierzystych jako nazwy gatunkowe w rodzaju *Senna* Mill., obecnie obowiązujące.
254. **Senecio, Przymiętowe ziele** [przymiotowe ziele, przymięta]. — Roślina macierzysta: starzec zwyczajny *Senecio vulgaris* L. (gatunek dziko rosnący).
255. **Seolapendria** [scolopendria], **vide Cetarach**. Patrz hasło 71. **Cetarach**.
256. **Serpillum**, Mácierzanká. — Roślina macierzysta: macierzanka piaskowa *Thymus serpyllum* L. (gatunek dziko rosnący).
257. **Sexifragia alba** [saxifraga alba], **Złomikámieñ**. — Roślina macierzysta: skalnica gronkowa *Saxifraga granulata* L. (gatunek dziko rosnący).
258. **Sigillum Salomonis, Kokorzyczká**. — Roślina macierzysta: kokoryczka wonna *Polygonatum odoratum* (Miller) Druce. Zapewne jednak stosowano też bez różnicowania bardzo podobną kokoryczkę wielokwiatową *P. multiflorum* (L.) All. (gatunki dziko rosnące).
259. **Solanum, Pšinki** [psinka, psianka]. — Roślina macierzysta: psianka słodkogórz *Solanum dulcamara* L. (gatunek dziko rosnący).
260. **Soldanella, Kápuſta morſka**. — Roślina macierzysta: kielisznik wydmy *Calystegia soldanella* (L.) Roem. et Schult. [2] (surowiec importowany, roślina śródziemnomorska i zachodnioeuropejska). Majewski [6] podaje nazwę *kapusta morska* mylnie dla dwóch roślin: wysokogórskiego gatunku urdzika alpejskiego *Soldanella alpina* L. (!) oraz modraka nadmorskiego *Crambe maritima* L., rośliny nadmorskiej. Oba gatunki są bardzo rzadkie w lecn. XVIII-w., poza tym *S. alpina* nie mógłby być nazwany rośliną morską. Gr. *krambe thallassia* (u Dioskurydesa) i jej odpowiednik łac. *brassica marina* oznaczały *C. soldanella* [9]!
261. **Spica lavandula** [lavandula spica], **Le-wándá**. — Roślina macierzysta: lawenda z gatunku *Lavandula spica* L. (roślina ogrodowa). Porównaj hasło 154. **Lavandula**.
262. **Spinachia** [spinacia], **Spinak**. — Roślina macierzysta: szpinak warzywny *Spinacia oleracea* L. (roślina uprawiana).
263. **Stechas citrinum** [stoechas citrina], **Koczenki żółte**. — Roślina macierzysta: koczenki żółte *Helichrysum arenarium* (L.) Moench. (gatunek dziko rosnący).
264. **Synapis** [sinapis], **Gorczyca czarna**. — Roślina macierzysta: kapusta czarna *Brassica nigra* (L.) W. D. J. Koch. (roślina uprawiana).
- T
265. **Tamariscus, Támaryfzek**. — Roślina macierzysta: września pobrzeżna *Myrica germanica* (L.) Desv. (gatunek dziko rosnący).
266. **Tanacetum** **vide Atbanafia** [athanasia]. Patrz hasło → 22. **Archanaafia**.
267. **Tapſus barbatus** [thapsus barbatus], **Verbafcus** [verbascum], **Dziewánná**. — Rośliny macierzyste: różne nieodróżniane, podobne do siebie gatunki dziewann: dziewanna kutnerowata *Verbascum phlomoides* L., dziewanna wielkokwiatowa *V. densifolium* Bertol. i dziewanna drobnokwiatowa *V. thapsus* L. (gatunki dziko rosnące). Późniejszy autorzy (np. [2]) pod nazwą *flos thapsi barbati* rozumieli kwiaty dwóch pierwszych gatunków, lecz zwykle nie rozróżniali jeszcze *V. densiflorum* od bardzo podobnej *V. thapsus*. Gatunek *V. densiflorum* wyróżniono dopiero w 1810 r. Porównaj hasło → 282. **Verbafcus**.
268. **Tarexacum** [taraxacum], **Mlecz niſki**. — Rośliny macierzyste: mniszek *Taraxacum* Wigg. sect. *Taraxacum* — mniszek, różne pospolite gatunki. krajowe objęte dawną nazwą *T. officinale* Weber — mniszek lekarski [21] (gatunki dziko rosnące). Porównaj hasło → 56. **Caput Monachi**.
269. **Thymus** [,] **Serpillum Romanum, Dziecielnicá, Szmer włoſki**. — Roślina macierzysta: prawdopodobnie tymianek *Thymus vulgaris* L. (roślina ogrodowa).
270. **Tormentilla, Kurze ziele**. — Roślina macierzysta: pięciornik kurze ziele *Potentilla erecta* (L.) Ráusch. (gatunek dziko rosnący).
271. **Tribulus aquaticus, Wodny orzech**. — Roślina macierzysta: kotewka orzech wodny *Trapa natans* L. (gatunek dziko rosnący).
272. **Trifolium fibrinum, Wodny fczaw**. — Roślina macierzysta: bobrek trójlistkowy *Menyanthes trifoliata* L. (gatunek dziko rosnący).

273. **Trifolium, Konik.** — Rośliny macierzyste: koniczyna biała *Trifolium repens* L. i koniczyna łąkowa *T. pratense* L. (gatunki dziko rosnące).
274. **Tunica, Gwoździki ogrodne.** — Roślina macierzysta: goździk ogrodowy *Dianthus caryophyllus* L. (roślina ogrodowa).
275. **Tussilago, Podbiał.** — Roślina macierzysta: podbiał pospolity *Tussilago farfara* L. (gatunek dziko rosnący).
276. **Tutimalus [tithymalus], Romanowe ziele.** — Roślina macierzysta niepewna, jeden lub oba gatunki: wilczomlec sosnka *Euphorbia cyparissias* L., wilczomlec obrotny *E. helioscopia* L. (gatunki dziko rosnące). Polską nazwę *romanowe ziele* podaje Majewski także dla trzeciego gatunku, afrykańskiego wilczomleczu drzewiastego *E. dendroides* L. [6]. Porównaj hasła: → 65. *Cataputinum minus*, → 102. *Efula minor*, → 101. *Efula major*.
- U
277. **Ulmaria [ulmaria], Barba Capryna [barba caprina], Koźia broda.** — Roślina macierzysta: wiązówka błotna *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. (gatunek dziko rosnący).
278. **Ungula cabalina [ungula caballina], Podbiał wielki.** — Roślina macierzysta: lepiężnik *Petasites hybridus* (L.) Gärtner. (gatunek dziko rosnący). Uwaga: w późniejszym leczeniu nazwę *ungulae caballinae folium* stosowano dla liści podbiału pospolitego *Tussilago farfara* L. [22, 23].
279. **Urtica [urtica], Pokrzywa.** — Roślina macierzysta: pokrzywa zwyczajna *Urtica dioica* L. (gatunek dziko rosnący).
280. **Ufnea [usnea], Mech.** — Roślina macierzysta niemożliwa do ustalenia, uwagi jak w hasło → 186. *Mufus ufnea*. Porównaj hasło → 227. *Pulmonaria, arborea muscosa*.
- V
281. **Valeriana, Phu majus, Kozłek.** — Roślina macierzysta: być może kozłek z gatunku *Valeriana phu* L. (roślina uprawiana?), możliwe jednak, że sięgano zamiast niego po rodzimy, dziko rosnący, łatwo dostępny kozłek lekarski *V. officinalis* L., odznaczający się znaczną zmiennością morfologiczną, w tym wysokością pędu. Hipoteza tym pewniejsza, że *Compendium* nie wymienia żadnego innego gatunku kozłka.
282. **Verbascum [verbascum], Dzięwanna.** — Rośliny macierzyste: trzy gatunki dziewann *Verbascum* L. takie jak wymienione w hasle → 267. *Tapfus barbatus* albo też czwarty, odmienny od nich (i dlatego inaczej nazwany) gatunek dziewanna pospolita *Verbascum nigrum* L.
283. **Verbena, Kofzyfko [koszysko].** — Roślina macierzysta: werbena pospolita *Verbena officinalis* L. (roślina ogrodowa).
284. **Veronica, Przetacznik.** — Roślina macierzysta niepewna. Nazwę polską *przetacznik* (bez żadnych epitetów) podaje Majewski [6] dla następujących gatunków: przetacznika bobownika *Veronica anagalis* L., bobowniczka *V. beccabunga* L. i przetacznika ożankowego *V. chamaedryas* L. Z drugiej strony, najczęściej stosowanym w leczeniu gatunkiem jest przetacznik leśny *V. officinalis* L. (por. [2]), częsty i łatwy do znalezienia w lasach.
285. **Vinca pervinca, Bárwinek.** — Roślina macierzysta: barwinek pospolity *Vinca minor* L. (gatunek dziko rosnący, także hodowany w ogrodach jako ozdobny).
286. **Violaria, Fiałkowe liście.** — Roślina macierzysta: fiołek wonny *Viola odorata* L. (gatunek dziko rosnący).
287. **Virga aurea vide Confolida Saracenică.** Patrz hasło → 85. *Cofolida Saracenică*.
288. **Volubilis, Powoy.** — Roślina macierzysta: powój polny *Convolvulus arvensis* L. (gatunek dziko rosnący).

DYSKUSJA I WNIOSKI

Na przełomie XVII i XVIII w. w Polsce nastąpiła powszechna stagnacja nauk lekarskich. Poziom wydawanych i wznawianych publikacji medycznych był nader niski, a opisy leczenia chorób i dolegliwości w większości przerażające i odpychające. To samo można powiedzieć o omawianym dziele. Autorzy badający *Compendium* są zgodni, że w zakresie tematyki medycznej było ono przeżytkiem już w swoich czasach (np. [26]).

Jest swego rodzaju paradoksem, że *Compendium* posiadając deklarację w podtytule: „i teraz świeżo (...) z errorow typograficznych expurgowane”, jak na ironię przynajmniej w

dziedzinie polskich i łacińskich nazw roślin prezentuje wielki nieład, a ilość błędów pisowni jest znaczna (zapewne nawarstwiała się w kolejnych przedrukach). Utrudniło to nam dodatkowo krytyczne ustalenie gatunków roślin. Omawiane wznowienie *Compendium* ukazało się tuż przed opublikowaniem *Species plantarum* Linneusza w 1753 r. [24], posługuje się więc starym nazewnictwem roślin. Niemniej jednak, nie zmieniono w nim nic w tym względzie aż do ostatniego wydania z 1789 r. mimo że w owym czasie nauka Linneusza była już szeroko znana w Europie. Systematyką i nomenklaturą Linneusza posługiwał się w Polsce już Kluk [3] w II połowie XVIII w., co świadczy o błyskawicznym rozprzestrzenieniu się nowej myśli taksonomicznej w świecie ówczesnej nauki.

Dokładna liczba gatunków leczniczych w *Compendium* jest z powodu wieloznaczności nazw niemożliwa do ustalenia. Widać wyraźnie, że większość to rośliny krajowe, ponadto są w nim odnotowane gatunki hodowane w ogrodach i uprawiane (uprawy polowe) oraz rośliny egzotyczne. W spisie figuruje 1 gatunek grzyba oraz 2–3 nazwy odnoszące się do mchów i porostów.

Spis pełni rolę przeglądu ziół lub raczej jedynie przewodnika po samych nazwach. W wykazie szereg roślin powtarza się, np. 53. *Equisetum* i 87. *Crepium*, 64. *Cataputinium majus* i 201. *Palma Chrifti*, a ilość odsyłaczy jest niewystarczająca. Odsyłaczy oryginalnych jest zaledwie osiem (akapity o numerach: 151, 179, 218, 224, 239, 255, 266, 287) i prowadzą tylko od haseł z drugiej do haseł z pierwszej (początkowej) części spisu (dla nazw od A do K; patrz [1]). Można wątpić, czy autor *Compendium* zdawał sobie w ogóle sprawę, że wykaz zawiera liczne powtarzające się gatunki. Większość oryginalnych odsyłaczy kieruje do haseł (nazw) inaczej brzmiących niż wskazane, np. 224. *Praffium* vide *Marrubium*, ale 170. *brzmi Matrufium album*; 151. *Lappa major* vide *Bardana* ale 37. *brzmi Bardana major*).

Pewne hasła nie są nazwami roślin leczniczych, lecz samych surowców. Możemy na tej podstawie wnioskować, że te surowce były importowane i zapisano tylko łacińską lub polską nazwę handlową towaru. Są to na pewno 153. *Lauri folia* i 253. *Sena folia* oraz być może 19. *Anthos*, Kwiat rozmarynowy — razem 2–3 surowce. Podano również w ten sposób surowce z jesionu wyniosłego *Fraxinus excelsior* L. (pod

nazwami 115. *Fraxini folia* i 161. *Linua avis*) (jest to pospolite drzewo krajowe), owoce róży (80. *Cinosbatud*), owoce jeżyn i malin (183. *Mora Celli*, 184. *Mora rubi*) oraz liście brzoskwini (211. *Perfici folia*), gatunku hodowanego w sadach jednak w tych przypadkach, choć to gatunki krajowe, nazwa wskazuje na konkretny organ dużej rośliny — krzewu lub drzewa. Nie wyklucza to jednak, że także inne surowce egzotyczne importowano w stanie wysuszonym, choć w *Compendium* wymieniono dla nich nazwy „całych” roślin macierzystych, np. 93. *Dictamus Creticus*, 198. *Origanum Cretense*.

Zadziwia stwierdzenie, że inne dwa gatunki [kokornaku] nie rosną u nas (patrz akapit 25.). Wygląda ono na przepisane bezkrytycznie. W spisie figuruje bowiem kilkadziesiąt egzotycznych roślin leczniczych, np. z rodzaju ożanka *Teucrium* L. (167. *Marum Sirciacum*, 168. *Marum*, 221. *Polium Creticum*), bylica *Artemisia* L. (2. *Abfintium Ponticum*, 241. *Santonicum*), *santolina Santolina* L. (81. *Ciparifius*) i inne. Czyżby z ich zamorskiego pochodzenia kompilator nie zdawał sobie sprawy? Z pewnością wszystkie były surowcami trudno osiągalnymi, za które trzeba było немало płacić w aptekach. Gwoli ścisłości, w XVIII w. świadomość istnienia licznych zamienników ziół była w powijakach. Dopiero w I połowie XIX w. zaczęto systematycznie badać i zestawiać rośliny na podstawie obserwowanego działania leczniczego, działań niepożądanych, dawki trującej i własności organoleptycznych, co pozwoliło stopniowo na ukierunkowane poszukiwania odpowiedników ziół i wartościowanie ich pod względem jakości leczniczej.

A zatem, redaktor *Compendium* zapewne nie znał botaniki. Świadczy o tym znaczna ilość zniekształconych, nieskorygowanych nazw, i to nawet pospolitych, krajowych gatunków. Nie zadał sobie trudu przytoczenia choćby krótkiego ich opisu z innych dzieł, co by znacznie podniosło wartość *Compendium* jako poradnika, tym bardziej że surowce roślinne były w owych czasach pierwszym, podstawowym źródłem leku i tym bardziej, że książka kierowana była do szerokiego kręgu odbiorców. *Compendium* nie jest więc przewodnikiem zielarskim. Nie zawiera rysunków roślin ani żadnej charakterystyki wymienionych gatunków. Sam ich spis mógł być pomocą co najwyżej w ordynowaniu ziół, o czym zaświadczałyby jego podtytuł: ...które są w pospolitszym używaniu do różnych lekarstw. (ale *Compendium* nie

zawiera żadnych recept na leki!). Czy jednak dostępność tych surowców była jednakowa? Nawet to jest bardzo wątpliwe. Wykaz zawiera pospolite gatunki krajowe, rośliny ogrodowe, jak i rzadkie rośliny rosnące w południowej Europie, na pewno bardzo drogie i trudno dostępne. Skoro jednak omawiane dzieło jest kompilacją ponad 20 autorów zagranicznych, nie wolno twierdzić, że spis ziół prezentuje arsenał polskiego ziołolecznictwa.

Na koniec należy zauważyć, że w Compendium wspomina się dalsze surowce roślinne. Są to przyprawy, np. cynamon, imbir, pieprz, „kwiat” muszkatolowy (osnówka nasion muszkatolowca), kawa, groch (nasiona), a ponadto wydzielinę roślinne o różnym leczniczym i pozaleczniczym zastosowaniu: opium (spis wymienia dostarczający je gatunek macierzysty: mak lekarski *Papaver somniferum* L.), maść topolową (z pączków topól *Populus* spp.), alonę (sok aloesu *Aloë* spp.), galban (wydzielinę różnych afrykańskich roślin z rodziny *Apiaceae*), gumę arabską (wydzielinę afrykańskich akacji *Acacia* spp.). Pojawiają się one w różnorodnych przepisach, np. na wódki, i w poradach gospodarskich, np. dotyczących sporządzania atramentów, wywabiania plam, ochrony tkanin przed molami (wybór tych przepisów podaje Szyndler [25]).

Wszystkie te surowce stosowano także w XVIII-w. europejskiej farmacji (por. np. [14]). *Compendium medicum auctum* znajdowało się jednak wyraźnie poza jej naukowym nurtem, zarówno pod względem (i za sprawą) swej popularnej formy, jak i niespójnej treści.

DODATEK

Wykaz współczesnych naukowych łacińskich nazw roślin i grzybów leczniczych wymienionych i diskutowanych w tekście niniejszego opracowania. Numer kieruje do akapitu, w którym mowa o danym gatunku. Hasła o numerach 1–147 znajdują się w 1. części pracy [1].

Objaśnienie skrótów używanych w taksonomii: *s. str.* — w ścisłym znaczeniu, *spp. div.* — różne gatunki, *sect.* — sekcja (kategoria taksonomiczna), *sensu* — w ujęciu. Kursywą podano bardziej znane synonimy rozpowszechnione we współczesnej farmakognozji (są to nazwy nieobowiązujące!).

Ogólnie:

grzyby — 8.

mchy i porosty — 186, 227, 280.

paprotniki — 53, 54, 87, 110, 220.

Gatunki

Acanthus mollis L. — 48.

Achillea ageratum L. — 103.

— *millefolium* L. — 181.

Aconitum napellus L. — 187.

Acorus calamus L. — 7.

Adiantum capillus-veneris L. — 54.

Aeonium arboreum (L.) Webb et Berth. — 250.

Agrimonia eupatoria L. — 9.

Ajuga chamaepitys (L.) Schreb. — 73, 212.

Alcea rosea L. — 164.

Alchemilla sp. div. sensu *Alchemilla vulgaris* L. — 6.

Allium sativum L. — 11.

Althaea officinalis L. — 13, 45.

Amaranthus tricolor L. (i inne gatunki?) — 14.

Anacamptis morio R. M. Bateman et al. [= *Orchis morio* L.] (i inne gatunki) — 245.

Anacyclus pyrethrum (L.) Link — 204.

Anagallis arvensis L. — 15.

Anemone hepatica L. [= *Hepatica nobilis* Schreb.] — 130.

Anethum graveolens L. — 16.

Angelica archangelica L. — 17.

Anthemis arvensis L. — 51, 75.

— *cotula* L. — 72.

— *nobilis* L. → *Chamaemelum nobile* (L.) All.

— *tinctoria* L. → *Cota tinctoria* (L.) J. Gay

Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm. — 70.

Apium graveolens L. — 20.

Aquilegia vulgaris L. — 21.

Arctium lappa L. (i inne gatunki?) — 37, 151.

Aristolochia clematidis L. — 24.

— *fontanesii* Boiss. et Reut. [= *Aristolochia longa* L.] — 25.

— *longa* L. → *Aristolochia fontanesii* Boiss. et Reut.

— *rotunda* L. — 25.

Artemisia abrotanum L. — 1.

— *absinthium* L. — 3.

— *cina* Berg, — 241.

— *contra* L. — 241.

— *judaica* L. — 241.

— *maritima* L. — 241.

— *pontica* L. — 2.

— *vulgaris* L. — 27.

Arum maculatum L. — 35.

Asarum europaeum L. — 28.

Asparagus officinalis L. — 29.

Asperula odorata L. → *Galium odoratum* (L.) Scop.

Asplenium ruta-muraria L. — 233.

- Athyrium filix-femina (L.) Roth — 110.
 Atriplex patula L. (i inne gatunki?) — 30.
 Atropa belladonna L. — 166.
 Bellis perennis L. — 40.
 Beta vulgaris L. subsp. vulgaris cv. crassa Alef. — 42.
 — — cv. vulgaris — 42.
Betonica officinalis L. → *Stachys officinalis* (L.) Trev.
Betula alba L. → *Betula pendula* Roth i *B. pubescens* Ehrh.
 — *pendula* Roth — 44.
 — *pubescens* Ehrh. — 44.
Borago officinalis L. — 46.
Bryonia alba (L.) Jacq. (i inne gatunki?) — 47.
Bupleurum rotundifolium L. — 209.
Butomus umbellatus L. — 141.
Calamintha officinalis Moench → *Clinopodium nepeta* (L.) Kuntze subsp. *glandulosum* (Req.) Govaerts
Caledula officinalis L. — 67.
Calystegia soldanella (L.) Roem. et Schult. — 260.
Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. — 49.
Cardamine amara L. — 33, 82.
 — *pratensis* L. — 82.
Carex L. spp. div. — 141.
Carlina acaulis L. — 58, 61.
Carthamus tinctorius L. — 62.
Carum carvi L. — 63.
Cassia lanceolata Forrsk. → *Senna alexandrina* Mill.
 — *obovata* Collad. → *Senna italica* Mill.
Centaurea benedicta (L.) L. [= *Cnicus benedictus* L.] — 59.
 — *cyanus* L. → *Cyanus segetum* Hill
Centaureum erythraea Rafn — 68.
Cetraria islandica (L.) Ach. — 227.
Chaerophyllum bulbosum L. — 197.
Chamaemelum nobile (L.) All. [= *Anthemis nobilis* L.] — 75.
Chamomilla recutita (L.) Rausch. → *Matricaria chamomilla* L.
Cheiranthus cheiri L. → *Erysimum cheiri* (L.) Crantz
Chelidonium majus L. — 77.
Cichorium endivia L. — 95.
 — *intybus* L. — 66.
Cicuta virosa L. — 78.
Clinopodium nepeta (L.) Kuntze subsp. *glandulosum* (Req.) Govaerts [= *Calamintha officinalis* Moench] — 52.
 — *vulgare* L. — 52.
Cnicus benedictus L. → *Centaurea benedicta* (L.) L.
Cochlearia officinalis L. — 82.
Colutea arborescens L. — 253.
Conocephalum conicum (L.) Dumort. — 129.
Consolida regalis Gray — 83.
Convallaria majalis L. — 158.
Convolvulus arvensis L. — 288.
Cota tinctoria (L.) J. Gay [= *Anthemis tinctoria* L.] — 51.
Crambe maritima L. — 260.
Cruciata laevipes Opiz — 236.
Cuscuta epithymum (L.) L. — 98.
 — *europaea* L. (i inne gatunki?) — 88.
Cyanus segetum Hill [= *Centaurea cyanus* L.] — 89.
Cynoglossum officinale L. — 79.
Cytisus scoparius (L.) Link [= *Sarothamnus scpoarius* (L.) Wimm. ex W. D. J. Koch] — 120.
Daphne mezereum L. — 152, 179.
Datura stramonium L. — 91.
Daucus carota L. — 90.
Dianthus caryophyllus L. — 274.
Dictamnus albus L. — 92, 114.
Dipsacus sylvestris L. — 148.
Drosera rotundifolia L. — 231.
Dryopteris filix-mas (L.) Schott — 110.
Echium vulgare L. — 50.
Equisetum arvense L. — 53, 87.
 — *fluviatile* L. — 53.
Eryngium campestre L. — 99.
Erysimum cheiri (L.) Crantz [= *Cheiranthus cheiri* L.] — 147.
Eupatorium cannabinum L. — 104.
Euphorbia cyparissias L. — 102, 276.
 — *dendroides* L. — 276.
 — *esula* L. — 101.
 — *helioscopia* L. — 276.
 — *lathyris* L. — 65.
Euphrasia officinalis L. — 105.
Filipendula ulmaria (L.) Maxim. — 277.
 — *vulgaris* Moench — 109.
Foeniculum vulgare Mill. — 106.
Fragaria vesca L. (i inne gatunki) — 113.
Fraxinus excelsior L. — 115, 161.
Fumaria officinalis L. — 116.
Galega officinalis L. — 117.
Galium odoratum (L.) Scop. [= *Asperula odorata* L.] — 131.
Gentiana pneumonanthe L. — 121.
Geranium robertianum L. — 122.
Geum rivale L. — 119.
 — *urbanum* L. — 119.
Glechoma hederacea L. — 125.

- Gratiola officinalis* L. — 123.
Hedera helix L. — 124.
Hepatica nobilis Schreb. → *Anemone hepatica* L.
Heracleum sphondylium L. — 48.
Herniaria glabra L. — 136.
— *hirsuta* L. — 136.
Hieracium pilosella L. — 32, 214.
Humulus lupulus L. — 162.
Hylotelephium maximum (L.) Holub [= *Sedum maximum* (L.) Hoffm.; *S. telephium* L. subsp. *maximum* (L.) Krock.] — 86, 112, 251.
— *telephium* (L.) H. Ohba [= *Sedum telephium* L. var. *purpureum* L., *S. telephium* L. var. *album* L., *S. telephium* L. var. *telephium*] — 143.
— — subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) H. Ohba [= *Sedum fabaria* W. D. J. Koch; *S. telephium* L. subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) Kirschl.] — 86, 112.
Hyoscyamus albus L. — 137.
Hypericum maculatum Crantz — 138.
— *perforatum* L. — 138.
Hyssopus officinalis L. — 139.
Inula helenium L. — 97.
Iris ×*germanica* L. — 144.
— ×*germanica* L. ‘Florentina’ [= *Iris florentina* auct.] — 144.
— *florentina* auct. → *Iris* ×*germanica* L. ‘Florentina’
— *illyrica* Tomm. → *Iris pallida* Lam. subsp. *illyrica* (Tomm. ex Vis.) K. Richt.
— *pallida* Lam. — 144.
— *pallida* Lam. subsp. *illyrica* (Tomm. ex Vis.) K. Richt. [= *Iris illyrica* Tomm.] — 144, 145.
— *versicolor* L. — 144.
Jasminum officinale L. — 141.
Juncus L. spp. div. — 140.
Juniperus communis L. — 146.
— *sabina* L. — 234.
Knautia arvensis (L.) Coult. — 246.
Lactuca sativa L. — 149.
— *serriola* L. — 247.
Lamium album L. — 118.
Laricifomes officinalis (Vill.) Kotl. et Pouzar — 8.
Laurus nobilis L. — 153.
Lavandula angustifolia Mill. — 154.
— *spica* L. — 261.
Lemna minor L. — 155.
Leonurus cardiaca L. — 57.
Lepidium sativum L. — 189.
Levisticum officinale W. D. J. Koch — 156.
Ligustrum vulgare L. — 157.
Lilium candidum L. — 159.
Linaria vulgaris Mill. — 160.
Lithospermum arvense L. — 182.
— *officinale* L. — 182.
Lonicera caprifolium L. — 55.
Lysimachia nummularia L. — 195.
Malva sylvestris L. — 165.
Marchantia polymorpha L. — 129.
Marrubium vulgare L. — 170, 224.
Matricaria chamomilla L. [= *Chamomilla recutita* (L.) Rausch.] — 76.
— *parthenium* L. → *Tanacetum parthenium* (L.) Sch. Bip.
Melampyrum nemorosum L. — 134.
Melilotus albus Medik. — 173.
— *officinalis* (L.) Lam. — 173.
Melissa officinalis L. — 171.
Melittis melissophyllum L. — 172.
Mentha aquatica L. — 34.
— *crispa* L. — 175.
— *longifolia* L. — 177.
— ×*piperta* L. — 174.
— *pulegium* L. — 226.
— *spicata* L. — 175.
Menyanthes trifoliata L. — 272.
Mercurialis perennis L. — 178.
Meum athamanticum Jacq. — 180.
Myricaria germanica (L.) Desv. — 265.
Nasturtium officinale R. Br. → *Rorippa nasturtium-aquaticum* (L.) Hayek
Nepeta cataria L. — 190.
Nicotiana tabacum L. — 191.
Nigella sativa L. — 192.
Nuphar luteum (L.) Sibth. et Sm. — 194.
Nymphaea alba L. — 193.
Ocimum basilicum L. — 38.
Ononis arvensis L. — 196.
Orchis militaris L. (i inne gatunki) — 245.
— *morio* L. → *Anacamptis morio* R. M. Bate-man et al.
Origanum dictamnus L. — 92.
— *majorana* L. — 163, 239.
— *syriacum* L. — 167.
Origanum vulgare L. — 199.
— — subsp. *hirtum* (Link) Ietsw. — 198.
Oxalis acetosella L. — 5.
Paeonia officinalis L. (i inne gatunki?) — 200.
Papaver rhoeas L. — 202.
— *somniferum* L. — 203.
Parietaria officinalis L. — 205.
Paris quadrifolia L. — 206.
Parnassia palustris L. — 128.
Pastinaca sativa L. s. str. — 207.
Petasites hybridus (L.) Gärtner. — 278.

- Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill — 213.
Peucedanum ostruthium (L.) Koch — 142.
Phyllitis scolopendrium (L.) Newman — 71.
Physalis alkekengi L. — 10.
Pimpinella anisum L. — 18.
 — *saxifraga* L. — 215.
Plantago lanceolata L. — 217.
 — *major* L. — 26.
Polygonatum multiflorum (L.) All. — 258.
 — *odoratum* (Miller) Druce — 258.
Polygonum aviculare L. — 69, 219.
 — *bistorta* L. — 41, 243.
 — *persicaria* L. — 210.
Polypodium vulgare L. — 220.
Portulaca oleracea L. — 222.
Potentilla anserina L. — 23, 223.
 — *argentea* L. — 23.
 — *erecta* (L.) Räsch. — 270.
 — *reptans* L. — 208.
Primula auricula L. — 132.
 — *elatior* (L.) Hill — 132.
 — *veris* L. — 132.
 — *vulgaris* Huds. — 132.
Prunella vulgaris L. — 225.
Prunus persica (L.) Batsch. — 211.
Pulmonaria officinalis L. s. str. — 228.
Pyrola minor L. (i inne gatunki?) — 229.
 — *rotundifolia* L. (i inne gatunki?) — 229.
Ranunculus flammula L. — 111.
Ricinus communis L. — 64, 201.
Rorippa nasturtium-aquaticum (L.) Hayek [= *Nasturtium officinale* R. Br.] — 82, 188.
Rosa canina L. (i inne gatunki?) — 80.
Rosmarinus officinalis L. — 19, 230.
Rubus fruticosus L. (i inne gatunki) — 183.
 — *idaeus* L. — 184.
Rumex acetosa L. — 4.
 — *crispus* L. — 150.
 — *obtusifolius* L. — 150.
Ruta graveolens L. — 232.
Salix alba L. [= *S. vitellina* L.] — 31.
Salvia horminum L. — 135.
 — *officinalis* L. — 235, 236.
 — *pratensis* L. — 238.
 — *sclarea* L. — 135.
Sambucus ebulus L. — 94.
Sanguisorba officinalis L. — 216.
Sanicula europaea L. — 240.
Santolina chamaecyparissus L. — 81.
Saponaria officinalis L. — 242.
Sarothamnus scoparius (L.) Wimm. ex W. D. J. Koch → *Cytisus scoparius* (L.) Link
Satureja hortensis L. — 244.
Saxifraga granulata L. — 257.
Scirpus sylvaticus L. — 140.
Scrophularia nodosa L. — 249.
Sedum acre L. — 252.
 — *fabaria* W. D. J. Koch → *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) H. Ohba
 — *maximum* (L.) Hoffm. → *Hylotelephium maximum* (L.) Holub
 — *telephium* L. subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) Kirschl. → *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba subsp. *fabaria* (W. D. J. Koch) H. Ohba
 — — subsp. *maximum* (L.) Krock. → *Hylotelephium maximum* (L.) Holub
 — — var. *album* L. → *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba
 — — var. *telephium* → *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba
 — — var. *purpureum* L. → *Hylotelephium telephium* (L.) H. Ohba
Sempervivum tectorum L. — 36, 251.
Senecio vulgaris L. — 254.
Senna alexandrina Mill. [= *Cassia lanceolata* Forrsk.] — 253.
 — *italica* Mill. [= *Cassia obovata* Collad.] — 253.
Silybum marianum (L.) Gärtn. — 60.
Sinapis alba L. — 100.
Solanum dulcamara L. — 259.
Soldanella alpina L. — 260.
Solidago virgaurea L. s. str. — 85, 287.
Sonchus oleraceus L. — 96.
Spinacia oleracea L. — 262.
Stachys officinalis (L.) Trev. [= *Betonica officinalis* L.] — 43, 132.
Stellaria media (L.) Vill. — 12.
Succisa pratensis Moench — 133, 185.
Symphytum officinale L. — 84.
Tanacetum balsamita L. — 176, 237.
 — *parthenium* (L.) Sch. Bip. [= *Matricaria parthenium* L.] — 169.
 — *vulgare* L. — 22, 266.
Taraxacum Wigg. sect. *Taraxacum*, sp. div. sensu T. *officinale* Weber — 56.
Teucrium chamaedrys L. — 74.
 — *chamepitys* L. — 212.
 — *creticum* L. — 221.
 — *marum* L. — 167, 168.
 — *scordium* L. — 248.
Thymus serpyllum L. — 256.
 — *vulgaris* L. — 269.
Trapa natans L. — 271.
Trifolium pratense L. — 273.
 — *repens* L. — 273.

- Trigonella foenum-graecum L. — 107.
 Tussilago farfara L. — 108, 275.
 Urtica dioica L. — 279.
 Valeriana phu L. (i inne gatunki?) — 281.
 Veratrum album L. s. str. — 126.
 — nigrum L. — 127.
 Verbascum densiflorum Bertol. — 267, 282.
 — nigrum L. — 282.
 — phlomoides L. — 267, 282.
 — thapsus L. — 267, 282.
 Verbena officinalis L. — 283.
 Veronica beccabunga L. — 39.
 — officinalis L. (i inne gatunki?) — 284.
 Vinca minor L. — 285.
 Viola odorata L. — 286.

PIŚMIENNICTWO

- [1] — Bacler B., Drobnik J. Rośliny lecznicze w osiemnastowiecznym polskim poradniku medycznym Compendium medicum auctum. Ann.Acad. Med. Siles. 2009, 63, 1-2, 35-50.
 [2] — Hahemann S. Apothekerlexikon. Siegfried Lebrecht Crusius, Leipzig 1793–1799.
 [3] — Kluk K. Dykcyonarz roślinny... Druk J. K. Mci y Rzeczypospolitey u xx. Scholiarum Piarum, Warszawa: 1 (1787) 1:1–214; 2(1788): 1–256; 3(1789): 1–192 oraz: Dykcyonarz roślinny... W drukarni xx. Pijarów, Warszawa 1805.
 [4] — Słownik staropolski. Instytut Języka Polskiego PAN i Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Warszawa, Kraków 1953–sq.
 [5] — Rostański J. Słownik polskich imion rodzajów oraz wyższych skupień roślin poprzedzony historyczną rozprawą o źródłach. Akademia Umiejętności, Kraków 1900.
 [6] — Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich Nakładem autora, Warszawa 1894 oraz F. A. Brockhaus Leipzig 1894.
 [7] — Trommsdorff J. B. Handbuch der pharmazeutischen Waarenkunde. 3. Aufl. Hennings'sche Buchhandlung, Gotha 1822.
 [8] — Pharmacopoea hispanica. Societas Typogr. Classicorum Italiae Scriptorum. Mediolani 1826.
 [9] — Rosenthal D. A. Synopsis plantarum diaphoricarum. Systematische Übersicht der Heil-, Nutz- und Giftpflanzen aller Länder. Verlag von F. Enke, Erlangen 1862.
 [10] — Szostak J. Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich. Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2006.
 [11] — Drobnik J., Stebel A., Bacler B. Materiały do znajomości zastosowania mchów i wątrobowców w dawnym lecznictwie. Ann. Acad. Med. Siles. 2008; 62: 157–166.
 [12] — Drobnik J. Lecznicze storczyki a teoria sygnatur. Ann. Acad. Med. Siles. 2007; 61(5): 443–448.
 [13] — Nowiński M. Dzieje upraw i roślin leczniczych. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1980.
 [14] — Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense. Collegium Pharmaceuticum Viennense, Typis J. J. Kümer, Viennae Austriae 1729.
 [15] — Gray S. F. A supplement to the pharmacopoeia being a treatise of pharmacology in general. Thomas & George Underwood, London 1821.
 [16] — Catalogus simplicium pharmacorum musei materiae medicae in regia studiorum universitate ad usum medicae juventutis. De regno vegetabili. Officina bibliographica et typographica. Neapoli 1825.
 [17] — Dodoens R. Cruydt boeck. Balthasar Morcius, Antwerpia 1644.
 [18] — Syrenius S. Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią [zowion]... W drukarni Bazylego Skalskiego, Kraków 1613.
 [19] — Pharmacopoea Austriaco-Castrensis. Typis Alb. Ant. Patzowsky. Viennae 1795.
 [20] — Waring E. J. Pharmacopoeia of India. W. H. Allen & Co, London 1868.
 [21] — Bacler B., Drobnik J. Rośliny lecznicze w Farmakopei polskiej IV. V i VI. Ann. Acad. Med. Siles. 2006; 60: 557–577.
 [22] — Winkler E.: Pharmaceutische Waarenkunde oder Handatlas der Pharmakologie. Verlag von E. Schäfer, Leipzig 1845.
 [23] — Winkler E.: Pharmaceutische Waarenkunde oder Handatlas der Pharmakologie. Verlag von E. Schäfer, Leipzig 1852.
 [24] — Linné C. Species plantarum. Holmiae 1753.
 [25] — Szyndler B. Osiemnastowieczne wademekum medyczne. [w:] Tajemnice starego lamusa. Szkice historyczne i bibliologiczne. Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2002: 69–86.
 [26] — Sternalski M. Osiemnastowieczne wiadomości o chorobach psychicznych w książce Compendium medicum auctum. Postępy Psychiatr. Neurol. 2003; 12: 505–510.